

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ
İstanbul Tarihi

ISSN 1303-9369

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 8 • Sayı: 16 • 2010 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı Yazı İşleri Müdürü Salih Pulcu ISSN 1303-9369

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardıç, Serhat Aslaner, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır,
İhsan Fazhoğlu, F. Samime İnceoğlu, Abdulhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, *Brown Üniversitesi, ABD*

Cemal Kafadar, *Harvard Üniversitesi, ABD*

Gökhan Çetinsaya, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi*

Mehmet Genç, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Kemal Karpat, *Wisconsin Üniversitesi, ABD*

Tevfik Güran, *İstanbul Üniversitesi*

Sabri Orman, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*

Mehmet İpşirli, *Fatih Üniversitesi*

Ali Birinci, *Türk Tarih Kurumu*

Türkçe Redaksiyon Nermin Tenekeci

İngilizce Redaksiyon Ayşe Başaran

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Vefa İstanbul Tel 0212. 528 22 22 pbx Faks 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org internet http://www.talid.org

Baskı-Cilt Elma Basım

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, MLA International Bibliography, Index Islamicus ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlansın iade edilmez.

Sunuş 5-8

Bizans İstanbullu Çalışmaları

Elif KESER KAYAALP 9-32

İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi

Mehmet KARAKUYU-Saadet Tuğçe TEZER-Hatice BALIK 33-60

İstanbul'un Fethine Dair Literatür Değerlendirmesi

Fahameddin BAŞAR 61-100

Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür

Fatma ÜREKLİ 101-130

Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar

Zeynep TARIM ERTUĞ 131-148

İstanbul ve Edebiyat

Âlim KAHRAMAN 149-170

Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi

Yunus KOÇ 171-199

Cumhuriyet Dönemi İstanbul Nüfusu Literatürü Üzerine

Suvat PARİN - Mehmet Zeydin YILDIZ 201-226

Tanzimat Döneminde Tarihî Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler

Gözde ÇELİK 227-258

İstanbul'u Yazmak: Cumhuriyet Dönemi Tarih Metinlerinde Eski Başkent

Uğur TANYELİ 259-275

İstanbul Müzeleri Literatürü

Hayrullah CENGİZ 277-332

İstanbul Kütüphaneleri Tarihine Dair Araştırmalar

Bilgin AYDIN 333-344

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Türk Makam Müziği Eğitimi

Ayşen KAYA KARABIYIK 345-353

İstanbul Kentiçi Toplu Ulaşım Tarihi Literatürü

İ. Murat BOZKURT 355-366

Habitat II Tartışmaları ve İstanbul'da Toplumsal Dönüşüm

Alim ARLI 367-388

İlber Ortaylı ile İstanbul Tarihi Üzerine 389-399

Murat Güvenç ile İstanbul'un Son Yüzyılı Üzerine 401-433

İstanbul'u Araştırmak: İstanbul Araştırma Merkezleri ile Açık Oturum 435-466

Vakıf İstibdal Kayıtları, İstanbul'da Barınma Kültürü ve Kent Yapısına Dair Neler Sunar?

H. Gökçen ÖZKAYA 467-488

Tanzimattan Cumhuriyete Gündelik Hayatın Tarihi Açısından İstanbul Hatıratları
Ali Şükrü ÇORUK 489-522

İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler
Nida N. NALÇACI 523-562

İstanbul İçin Yayımlanan Süreli Yayınlar Bibliyografyası
Selahattin ÖZTÜRK 563-589

İstanbul'un Ansiklopedileri
Ü. Serdar SERDAROĞLU-Kadir YILDIRIM 591-617

İstanbul Konulu Sempozyumlar
Feyza KÖSE SAYAN 619-630

İstanbul'un İlk Şehircilik Dergisi: İstanbul Şehremaneti Mecmuası ve Fihristi
Abdullah Taha İMAMOĞLU 631-672

Geçmiş Zaman Peşinde Bir İstanbul Âşığı: Abdülhak Şinasi Hisar (1888-1963)
Abdullah UÇMAN 673-690

Bir İstanbul Tutkunu: Reşad Ekrem Koçu
Jale GÜLGEN 691-700

Vefatının 25. Yılına Doğru Süheyl Ünver'e Dair Düşünceler
Ahmed Güner SAYAR 701-710

İstanbul'a Adanmış Bir Hayat: Çelik Gülersoy
Nuriye Özlem ÇUHADAR 711-724

2010 Yılı Avrupa Kültür Başkenti İstanbul Üzerine Yazılanlar, Yapılanlar
Kazım BAYCAR 725-740

İstanbul Kültür Ekonomisi Yayınları
Eda ÜNLÜ YÜCESOY 741-746

Ayşe Yetişkin Kubilay, İstanbul Haritaları 1422-1922
Bekir CANTEMİR 747-750

Shirine Hamadeh, Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul
Yavuz SEZER 751-753

İstanbul-İmparatorluk Başkentinden Megakente
Yunus ÇOLAK 755-758

Agâh Özgüç, Türk Sinemasında İstanbul
Barış SAYDAM 759-762

Osmanlı'da Gündelik Hayata Dair Üç Kitap
Meryem KARABEKMEZ 763-769

EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları
Temmuz 2010-Aralık 2010 771-799

Sunuş

Bu sayı, İstanbul'un Avrupa kültür başkenti oluşu kutlamaları ile tarihî silüetinin bozulması tartışmalarının tam ortasında çıkıyor. Türkiye'nin iktisadi kalkınmasındaki en önemli unsurlardan birisi inşaat sektörü olunca, ülkedeki bütün şehirler, belki de en fazla İstanbul bugün yeni bir dönüşümün eşğine gelmiştir. Tarihî mirası korumayı önceleyen yaklaşım müze kent oluşturmakla itham edilirken, İstanbul gibi bir metropolün iştahları kabartan arazi ve gayrimenkul rantını "değerlendirmek" isteyen bakış ise şehrin neredeyse her yerine müdahale ederek bugünü ve yarını kestirilemeyen bir silüetin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İstanbul tarih boyunca toplum ve tabiata uyumlu organik bir gelişme göstermiş; yeni gelişmeler mevcut eserleri, insan ilişkilerini ve silüeti destekleyici ve güzelleştirici bir amaç ve muhtevaya sahip olmuştur. Bugün de karar vericilerden beklenen, aynı uyumun devamını sağlayacak bir estetikdir. Topografya ve mimari kadar sosyo-ekonomik ve kültürel sonuçlar da doğuracak bu dönüşüm tartışmalarına elinizdeki sayının dolaylı olarak da olsa bir katkıda bulunmasını umuyoruz.

TALİD'in 2005 yılında yayınlanan Türk Şehir Tarihi sayısında (6. sy.) İstanbul yalnızca bir yazı ile ele alınmış ve bu durumun İstanbul üzerine müstakil bir sayı çıkarma düşüncesinden ileri geldiği ifade edilmişti. Elinizdeki sayı ile İstanbul araştırmaları açısından ihmal edilemeyeceği düşünülen bir eser ilim dünyasına kazandırılmıştır. Tarihinin çok büyük bir kısmında imparatorluklara başkentlik yapan, sadece idari değil, dinî, ticarî, etnik açıdan merkez konumunda bulunan İstanbul'un tarihine dair yapılacak çalışmaların, şehir tarihçiliğinin pek çok disiplini kuşatıcı tabiatı da hesaba katıldığında Cumhuriyet, Osmanlı ve dünya tarihini anlamak/anlamlandırmak açısından gayet münbit bir zemin teşkil ettiği izahtan varestedir. Nitekim bu sayı söz konusu ehemmiyetin farkında olmanın bir sonucu olarak hazırlandı.

İstanbul tarih boyunca çalışmalara konu olmakla birlikte Cumhuriyet dönemi boyunca iki noktada bu çalışmalarda önemli bir yoğunluk görülmüş ve literatüre ciddi katkılar sağlanmıştır. Bunların ilki İstanbul'un fethinin 500. yılına müsadif 1950 yılı, ikincisi ise İstanbul'un Avrupa kültür başkentliği yaptığı 2010 yılıdır. TALİD İstanbul Tarihi sayısının 2010 yılında yayınlanmasının gerekçelerinden birisini de bu tesadüf oluşturmaktadır.

TALİD'in İstanbul Tarihi başlıklı bu sayısında önceki sayılarda olduğu gibi ilgili literatürün derinlemesine ve çok yönlü olarak ele alınması için azami gayret gösterildi. Her sayıda olduğu gibi bu sayıda da konu açısından önemli kaynak, kurum ve kişiler olabildiğince etraflı bir şekilde ele alındı ve -eksiklikleri olmakla beraber- kapsamlı ve kaynak niteliğinde bir dosya hazırlandı.

İstanbul'un Bizanslı yıllarına dair literatürün ele alındığı ve sayının ilk yazısı olan çalışmasında Elif Keser Kayaalp, İstanbul merkezli Bizans çalışmalarının bilhassa XIX. yüzyıldan itibaren aldığı seyir üzerine yoğunlaşmaktadır. Kataloglama olarak tavsif edilebilecek ilk çalışmaların ardından topografya ağırlıklı ve nihayet 1970'lerden itibaren ise sosyo-ekonomik, siyasi, idari, etnik ve dinî meseleleri alan çalışmaların dünyada ve -nispeten zayıf olmakla birlikte- Türkiye'de ivme kazandığını ve Bizans İstanbul'una dair çok daha sağlıklı çalışmaların yapıldığını vurgulamakta ve ortaya koymaktadır.

Hakkında çok sayıda çalışma yapılan ve onlarcasını daha hak eden İstanbul'un tarihi ve sosyal topoğrafyası, kentin her iki açıdan tarihi gelişimi ve dönüşümüne dair literatür ise Mehmet Karakuyu, Tuğçe Tezer ve Hatice Balık'ın müşterek çalışmalarında ele alınıyor. Söz konusu unsurlar arasındaki ilişkinin ne denli sağlıklı olup olmadığı ilgili literatür üzerinde tartışılıyor. İstanbul tarihi açısından dönüm noktalarından biri olarak şehrin karakter ve kimliğini geri dönülmez bir biçimde etkileyen hadiselerden İstanbul'un fethi literatürü de bu sayıda yer verilen konulardan bir başkasını teşkil etmektedir. İstanbul'un fethedilmesi ile birlikte gerek yerli gerekse yabancı dillerde oluşmaya başlayan ilgili literatür Fahameddin Başar tarafından değerlendirildi ve çalışmanın sonunda kapsamlı bir de bibliyografya sunuldu.

İstanbul gibi kadim ve büyük bir şehrin tarih boyunca karşılaştığı deprem, yangın, sel gibi tabii afetler ve salgın hastalıklara yer vermemek olmazdı. Konu ve konuya ilişkin çalışmalar Fatma Ürekli'nin çalışmasında merceğe alındı. Zeynep Tarım Ertuğ ise İstanbul'un gündelik yaşamını, şehir/imparatorluk kültürünün önemli bir boyutu olan merasim ve teşrifat literatürünü bilhassa birincil kaynaklar merkezli olarak ele aldı. Hiç kuşkusuz İstanbul pek çok akademik çalışmaya konu olduğu kadar ve hatta daha fazla olarak edebi eserlerin de konusu, kahramanı ve ilham kaynağı olmuştur. Âlim Kahraman'ın ilgili makalesi edebiyat ve İstanbul buluşmasının XIX. yüzyıl sonrasında daha da yoğunlaşan ürünlerini İstanbul ve semt bazlı olarak ele almakta ve araştırmacının ilgisine sunmaktadır.

Yunus Koç, tarih boyunca kalabalık bir kent olan İstanbul'un nüfus tarihine ilişkin çalışmasında İstanbul nüfus tarihi açısından XIX. yüzyıl öncesinin sağlıklı veriler içermediğine ve ancak tahmini olarak bilinebileceğine vurgu yaparken Osmanlı nüfusuna dair mevcut çalışmaları yöntem, kavram ve problem merkezli olarak incelemekte konu ile ilgili önerilerde bulunmaktadır. İstanbul nüfus tarihinin Cumhuriyet ayağının ele alındığı ikinci çalışma ise Suvat Parin ve Mehmet Zeydin Yıldız imzasını taşımaktadır. Parin ve Yıldız çalışmalarında ilgili literatürü 1923-1950, 1950-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere üç ana döneme ayırarak ele almakta ve bu dönemlerde ortaya konan çalışmaların karakteristiklerini ortaya koymaktadırlar.

Bir payitaht olarak İstanbul'un merkezi ve İstanbul bürokrasisinin kalbi olan tarihî yarımadaanın Tanzimat ideolojisi ile girdiği etkileşim sonucu büründüğü kisse ve geçirdiği dönüşüm imar kararları, inşa faaliyetleri ve mimari yaklaşımlar çerçevesinde Gözde Çelik'in makalesinde ortaya konuldu. Eski başkent/payitaht olarak İstanbul'un Cumhuriyet yıllarındaki serüvenini kaleme alan Uğur Tanyeli ise bir

anlamda cumhuriyet ideolojisinin İstanbul çalışmalarına etkisi üzerinde yoğunlaşıyor ve İstanbul literatürünün 1953'ten itibaren ivme kazandığı ancak literatürün esaslı bir artış sergilemesinin 1990 sonrasına tesadüf ettiği tespitinde bulunuyor. Bu sayıda İstanbul kültürünün üç önemli ögesine dair de birer çalışma yer almaktadır. Bunların ilkinde Hayrullah Cengiz; Fethi Ahmet Paşa ve Osman Hamdi Bey'in önemli derecede şahsi gayretleri ile vücut bulan İstanbul müzeciliğinin resmî ve özel yüzünü ele almakta ve ilgili literatürü bilhassa sergi katalogları üzerinden değerlendirmeye tabi tutmaktadır. İstanbul kültür mekanlarına dair çalışmaların ikincisini ise Bilgin Aydın'ın kaleme aldığı İstanbul kütüphaneleri tarihine ilişkin literatür değerlendirmesi teşkil etmektedir. Aydın bu çalışmasında ilgili literatürün üç önemli ismi, Süheyl Ünver, Müjgân Cunbur ve İsmail Erünsal'ın çalışmalarını değerlendirmiş, ardından da kapsamlı bir bibliyografya vermiştir. İstanbul kültürünün mütemmim cüzlerinden musiki ise dinî, sivil, resmî kurum ve mekanlarda verilen eğitim çerçevesinde Ayşen Kaya Karabıyık tarafından ele alınmıştır. Murat Bozkurt ise İstanbul hayatının her daim önemini koruyan meselelerinden birisine, toplu ulaşım literatürünü değerlendirmiştir. Kent içi ulaşım tarihinin kent tarihi çalışmalarına çok önemli katkılar sağlayacağını altını çizen Bozkurt, İstanbul merkezli literatürün ancak son yıllarda bir artış yaşadığı fakat bunun da yetersiz olduğu yargısında bulunuyor. İstanbul tarihi bağlamında yer alan son değerlendirme yazısı ise Alim Arlı'nın İstanbul'da düzenlenen Habitat toplantılarından hareketle kaleme aldığı makalesidir. Arlı bu çalışmasında kentsel siyaset ve ekolojideki eğilimleri, toplumsal, ekonomik ve kentsel dönüşüm tartışmalarını ele almakta ve Habitat II ile ilgili seçilmiş bir bibliyografya sunmaktadır.

TALİD her sayısında olduğu gibi bu sayısında da değerlendirme türü yazıların yanı sıra kaynak, eser ve kişi tanımlarına yer vermektedir. Kaynak tanıtımı grubunda ele alınan ilk makalede Gökçen Özkaya, Osmanlı devri İstanbul barınma kültürünün önemli kaynaklarından bir olarak Âhkam defterlerini ve bunlar içerisindeki vakıflar ve şahıslar arasında el değiştiren gayrimenkuller hakkında bilgiler içeren istibdal kayıtlarını tanıtmaktadır. İstanbul tarihi kaynaklarının tanıtıldığı diğer bir yazıda ise Ali Şükrü Çoruk tarih araştırmalarının kırkambar eserleri hatıratı tespit ederek Tanzimat'tan Cumhuriyete hatıralarda yer eden İstanbul'a geniş bir kapı açmaktadır. Nida Nebahat Nalçacı'nın seyahatnamelerdeki İstanbul üzerine kaleme aldığı yazı ve hazırladığı bibliyografya ise bu kapıyı ardına kadar açmakta ve geniş bir kaynaklar manzumesini gözler önüne sermektedir. Selahattin Öztürk ise İstanbul tarihi açısından çok önemli addedilebilecek bir kaynaklar topluluğunu, 1846'dan günümüze dek yayınlanan ve İstanbul'u konu edinen periyodikleri, künyeleri ile birlikte, araştırmacıların istifadesine sunmuştur. İstanbul çalışmalarının vazgeçilmez başvuru eserleri arasında yer alan İstanbul ansiklopedileri ise (*İstanbul Ansiklopedisi*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*) Serdar Serdaroğlu ve Kadir Yıldırım'ın ortak çalışmalarında tanıtıldılar. Feyza Köse Sayan geride bıraktığımız on yıl içerisinde önemli bir artış gösteren İstanbul ve semtleri konulu sempozyum

ve tebliğlerden hareketle hazırladığı çalışmasıyla önemli bir veritabanını İstanbul araştırma(cı)larına amade kıldı. Abdullah Taha İmamoglu ise İstanbul'un ilk şehir-cilik dergisi olan ve 1930-1942 yılları arasında belirli aralıklarla yayınlanan *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*'nı tanıtarak fihristini hazırladı.

TALİD İstanbul sayısının kişi tanıtımları bölümü her biri hayatını ve çalışmalarının önemli bir kısmını İstanbul ve İstanbul tarihine vakfetmiş olan, İstanbul'un yitikle-rini yaşatmaya çalışan, hafızasına sahip çıkan kişilere ayrıldı. Ezcümle, Abdullah Uçman Boğaziçi mersiyelerinin eşsiz yazarı Abdülhak Şinasi Hisar'ı, Jale Gülgen ömrünü İstanbul'u yazmaya adayan, İstanbul Ansiklopedisi müellifi Reşat Ekrem Koçu'yu, Ahmet Güner Sayar gâh çizdiği resimler, gâh yazdığı metinler ile İstanbul'u Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşıyan Süheyl Ünver'i, Nuriye Özlem Çuhadar ise İstanbul'u çarpıklıklarından arındırmak uğruna fevkalade çaba sarfeden Çelik Gülersoy'u ve eserlerini yazdılar.

Bu sayıda tanıtımları yapılan kitapları belirlerken bir yandan kitapların değerini göz önünde bulundururken bir yandan da -elimizde olmayan nedenlerle- hakkın-da değerlendirme yazısına yer verilemeyen konuları bir nebze de olsa tartışmak amaçlandı. Bu minvalde Eda Ünlü Yücesoy 2010 kültür başkenti etkinlikleri kapsa-mında hazırlanan ve İstanbul 2010 Kültür Ekonomisi Yayınları üst başlığı ile yayın-lanan on eseri tanıtırken, Kazım Baycar 2010 Kültür Başkenti etkinliklerinin kap-samlı bir listesini veriyor. *Maps of Istanbul = İstanbul Haritaları: 1422-1922* adlı eseri Bekir Cantemir, Shirine Hamadeh'in *Şehr-i Sefa: 18. yüzyılda İstanbul* adlı kitabını Yavuz Sezer, *İmparatorluk Başkentinden Megakente*'yi Yunus Çolak ve Ağâh Özgüç'ün *Türk Sinemasında İstanbul* adlı kitabını ise Barış Saydam tanıttılar. Son olarak Meryem Karabekmez ise İstanbul'da gündelik hayat üzerine yayınlanan üç önemli eseri değerlendirdi.

TALİD'in her sayısında olduğu gibi bu sayıda da konuya ilişkin önemli araştırmalar yapan, literatürünü şekillendiren isimlerle mülakatlar gerçekleştirildi. Bu çerçevede üç söyleşi bulacaksınız. Bunların ilkinde İlber Ortaylı ile bilhassa İstanbul'un tarih boyunca geçirdiği mimari dönüşümü merkeze alan bir konuşma, ikincisinde Murat Güvenç ile cumhuriyet İstanbul'unun bilhassa sosyal serencamı üzerine değeren-dirmeler bulacaksınız. Sayıda yer alan son söyleşide ise çalışma amaçları olarak kendilerine İstanbul'u seçen dört farklı müessesenin idarecilerini bir araya getiren bir açık oturum ve nihai olarak derginin son kısmında ise Türkiye araştırmaları üze-rine son altı ayda yayınlanan periyodikleri bulabileceğiniz bir ek bulacaksınız.

Bu sayıda çeşitli nedenlerden ötürü yer verilemeyen, bununla beraber İstanbul tarihi çerçevesinde ihmal edilmemesi gereken sözgelimi ekonomi, ticaret gibi baş-kaca konular olduğunun da bilincinde olarak olabildiğince kapsamlı bir sayı hazırlamaya, bu sayının da selefleri gibi bir başvuru kaynağı hüviyeti taşımasına gayret gösterdik. Bu sayının çıkmasını sağlayan yazarlara, hakemlere, ajans görevlilerine, yayın ve danışma kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Katkı ve tavsiyelerinizi beklediğimiz Felsefe Tarihi, İslami İlimler Tarihi ve Basın Tarihi literatürünün değerlendirileceği gelecek sayılarda görüşmek dileği ile...

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi